

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA – ROMÁN TÜKÖRBEN

Bármely irodalmi mű értékét nemcsak önmagában vett esztétikai kvalitásai határozzák meg, hanem azok az értékelések, értelmezések is, amelyek egy másik nyelvre lefordítva, mintegy tükörben mutatják magát a művet. S ezek az értékelések, értelmezések, amennyire fontosak a művet befogadó irodalom számára, éppannyira fontosak magának a műnek a szempontjából is, hiszen a benne megfogalmazódott, művészi alakot öltött gondolatok egyetemes rezonanciájának mértékét jelzik.

Ebben a vonatkozásban számíthat érdeklődésre most, Madách Imre születésének 150. évfordulója alkalmához kapcsolódva, *Az ember tragédiájának* román fordítását s e fordítással párhuzamosan — részben ennek nyomán — a Tragédia román visszhangját szemügyre vevő vizsgálódás, amely korábbi adatfeltáró és felmérő tanulmányokra (Radó Antal: *Az ember tragédiája a világ nyelvein*, Domokos Sámuel: *Octavian Goga, a költő és műfordító*) és bibliográfiákra (Réthy Andor: *Octavian Goga és a magyar irodalom*) támaszkodva, megpróbálja vizsgálat alá vonni a Madách művével kapcsolatban született értékeléseket, véleményeket.

Természetesen, *Az ember tragédiája* román fordításával kapcsolatos értékeléseknek ez a számbavétele csak részleges eredményeket tár fel, hisz a mű — részben az erdélyi román értelmiségen át közvetlenül magyarul, részben seregnyi német és francia fordításán át szélesebb csatornákon is — sokkal mélyebb kapcsolatba került a román irodalommal, mint ahogy azt a fordítás bármekkora népszerűségének ismeretében is feltételezhetnők. Nicolae Iorga egy német fordításra támaszkodva már 1893-ban cikket ír Madách művéről a *Timpul* című bukaresti lapban (*Tragedia omului*. *Timpul*, 1893. 114.), Coşbuc könyvei között ugyancsak egy német fordítás szelvényzetelt kiadása maradt fenn, Liviu Rebreanu *Adam și Eva* című regénye a Tragédia ihletésének nyilvánvaló nyomairól tanúskodik, V. Ilieşu verset szentel Madách emlékének (*A látnok*). S az e tanulmány keretében is többször felvetődő Madách—Eminescu párhuzamról napjaink román irodalomtörténetírásának (Tudor Vianu, Ion Dodu Bălan, Victor Iancu) is figyelemre méltó megállapításai hangzottak el.

E komplex jelenségnek itt csak egyik részét: *Az ember tragédiájának* a Goga-féle fordítás közvetítésével keltett visszhangját vizsgáljuk, más alkalomra halasztva a jelzett többi vonatkozás részletesebb kifejtését.

Madách műve, *Az ember tragédiája* európai befogadtatásának második hullámában, a századforduló éveiben hívja fel magára tulajdonkép-

pen a figyelmet a román irodalomban. Erre az időre esik Iorga cikke, ekkor születik Coşbucnak a Tragédia tanulságát visszhangzó verse (*Ideal*, 1896), ezekben az években mutatható ki Rebreanu első kapcsolata a magyar irodalommal, s ekkor jelentkezik első fordítás-részleteivel Octavian Goga is.

Az érdeklődés nem véletlen: a berlini és a prágai bemutató, az egymást követő német, francia, lengyel, szerb-horvát, cseh és holland fordítások olyan mű sikeréről tanúskodnak, amelyet az erdélyi román értelmiség a középiskola padjaiból ismer, s amellyel kapcsolatban nyilván — s ezt a későbbi visszhang tanúsítja — nemcsak ismeretei, hanem olvasmányélményei is vannak.

Goga fordításának első részlete — az első szín fordítása — 1903-ban jelenik meg, s a *Luceafărulban*, majd a *Viața româneascăban* és a *Țara noastrăban* a történeti színek fordításának nagy része is napvilágot lát, noha a teljes mű csak 1934 karácsonyán hagyja el a nyomdát. Persze annak, hogy Goga esetében a jelzett érdeklődés ilyen nagy vállalkozást eredményez, belső okai is vannak, s ezek ismerete *Az ember tragédiájának* a román irodalomban keltett visszhangja s a Goga-életmű szempontjából fontos.

Goga nem volt az a műfordító-típus, aki megelégedett volna a lefordítandó mű időleges élményével. Ő csak akkor fordított, ha a választott művel belsőleg teljesen azonosulni tudott, ha be tudta illeszteni saját szuggesztív írói egyéniségébe. Ez a magyarázata annak, hogy kiváló műfordítói kvalitásai ellenére végeredményben olyan keveset fordított, de annak is, hogy ez a kevés fordítása — s jegyezzük meg, hogy közöttük döntő súllyal szerepel a Tragédia mellett Petőfi és Ady — olyan szervesen épül bele költői életművébe.

Az ember tragédiája kiválasztását a fiatal Goga költői fejlődése magyarázza. A századfordulón született verseit Eminescu költészete tartja hatalmában s annak nyomán egy, a kor erdélyi román lírájában divatos pesszimizmus; ennek indítéka a költői hivatás keresésében mutatkozó bizonytalanság, s egy messzemenő következményekkel járó környezetváltozás: a hagyományőrző erdélyi román falu és kisváros környezetének felcserélése a rohanó, kapitalista élettempójú nagyvárossal, Budapesttel. A fiatal Gogát egyszerre keríti hatalmába az ifjúságával együtt járó szárnyalás vágya s a nagyváros idegensége, nacionalista hangoskodása. Ebből a konfliktusból pedig természetesen születik meg egy pesszimista, a civilizációt általában megkérdőjelező, konkrét formájában pedig határozottan elutasító költészet. Ebben a romantikus antikapitalista jegyektől sem mentes költői érzésvilágban kelt először visszhangot Madách Tragédiája, s innen érthető, hogy az 1903-as Madách-fordító Goga első akkordjai a Tragédia pesszimista értelmezőinek orkeszterében hangzanak el. „Az emberiség sorsa és célja — írja az I. szín fordításához fűzött jegyzetében —, úgy, ahogy az a mítoszban és a történelemben tükröződik, ez ennek a drámának a problémája, amelynek kifejtésére vállalkozik a költő az egyetemes történelem legjellemzőbb — és a mítosz keretébe illesztett — mozzanatai által... [az író] egy pesszimista felfogás hatalma alatt áll, amely kiütközik a műben egymást felváltó lázadó és kiábrándult jelenetekből, amelyeknek végső kicsengése a lemondás és a lelki

megnyugvás az általunk vívott harcok és a bennünk dúló szenvedélyek hiábavalóságában.“

Részletekbe menő szövegösszehasonlítás s az 1903-as közlés után egymást követő átdolgozások összevetésének eredménye igazolja, hogy Goga — a fordítás szövegében magában — hogyan juttatta kifejezésre ezt az értelmezését, és a saját költészetében végbement változással összhangban hogyan változtatta meg azt az elkövetkezőkben. Helyszúke miatt le kell mondanunk erről az elemzésről, jeleznünk kell azonban, hogy amint Goga egyéni hangját megtalálja, s megszabadulva a pesszimizmus ballasztjától, „a román nép szenvedéseinek megéneklőjévé“, harcos költővé válik, *Az ember tragédiája* Goga-féle értékelésében is új mozzanat tűnik fel, a költő rátalál az igazi madáchi mondanivalóra.

Ekkoriban jelenik meg, 1909-ben, a Tragédia XIII. színének fordítása, amelyről a Goga által is használt Alexander Bernát-féle magyarázatos kiadásban a következőket olvassuk: „Ádám elkíváncozik a földről, ahol annyi kiábrándulás érte. Lucifer elviszi őt a világűrbe. De midőn a Föld légkörének határáig ér, a Föld Szellemének szava megállítja. Ádám dacolni akar a szózattal. De a Föld Szelleme az utolsó pillanatban, midőn Ádám megmerevül, és eszméletét veszti, magához téríti, és új küzdelemre való vágyat kelt benne. Hiába gúnyolja őt Lucifer, hiába emlékezteti addigi küzdelmeinek céltalanságára... Ádám vissza akar térni a földre...“ Vajon nem csendül-e össze ez az értékelés Gogának az elnyomott nemzetiségi tömegek felé fordulást hirdető költői hitvallásával, az újabb Petőfi-fordítások (*Csalogányok és pacsirták*, 1907; *Véres napokról álmodom*, 1907; *Beszél a fákkal a bús őszi szél*, 1908) elkészülésével, s a Föld Szellemének figyelmeztetésével?

*Korántse vonz ily dőre képzelet,
A célt, tudom, még százszor el nem érem.
Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is?
A cél megszűnt a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.*

— amely Goga fordításában új harcot áhító vallomásként hangzik fel: hitet téve az egyéni sors tragikumának vállalásával is a küzdelem nagy céljának megvalósulásában való bizonyosságáról:

*Nu mă ating închipuiri nebune,
Eu ştiu ştiu, că n-am să mi-l ajung,
Dar nu-i nimic! Ce-i ținta implinții?
Sfârșit de luptă, moarte este ținta,
Dar vecinică întrecere e viața
Și însăși lupta-i ținta omenirii...*

Nem lehet véletlen, hogy a Tragédia egész fordításából a kötetben való megjelenésig ez a szín lát legtöbbször napvilágot, s nem is akármikor: először 1909-ben, amikor évekig tartó megszakítás után veszi elő Goga újra a fordítást, másodszer 1911 februárjában, a kolozsvári tárgyalást megelőzően, harmadszor 1922-ben az erdélyi román nemzeti párt vezetőivel való szakítás és a velük folytatott heves hírlapi polémiák évében, s végül negyedszer a kötet-kiadás küszöbén, ugyanabban a *Fami-*

liában, amely annak idején Goga első költői szárnypróbálgatásainak is helyet adott.

A fentebb elmondottak értelmében érdekes tanulságokkal szolgálna e XIII. szín egymást követő közléseiben kimutatható változatok, változtatások behatóbb elemzése is: itt is — bár a javítások száma természetesen kevesebb, mint a jóval korábban készült első színek esetében — a költő világnézeti fejlődésének, radikalizálódásának jeleit mutathatnók ki. A nagyobb teret igénylő példák helyett azonban álljon inkább itt az új értelmezés a fordítás 1934-es előszavából: „Számptalan tanulmányt közöltek már erről a drámai költeményről, s e sorok célja távolról sem az, hogy ezek számát szaporítsa. A román olvasó számára azonban, aki első ízben találkozik ezzel a *kínzó tragédiával*, rá kell mutatni a tárgy mélyértelmű filozófiai jelentőségére és ama rendkívül ötletes művészi eszközökre, amelyek segítségével a szerző szándékát megvalósította. Madáchot a kor irodalmi légköre veszi körül, nyilvánvalóan befolyásolja Goethe Faustja, Byron Kainja és itt-ott Shelley, mégis meg tudja őrizni marandó felfogásának függetlenségét s lángelméjének ragyogását, amely megvilágította előtte az utat s megoldandó problémaként magának az *emberiségnek a sorsát*, sőt e *végtelen kozmikus harmóniában lévő bolygó létezésének értelmét* állította eléje. Mint a Faust, amely ugyanarra a titokra tör, Madách drámája is a jó és rossz, a hit és tagadás ugyanazon etikai dualitásán épül fel, amely *az örök emberi soha nem lankadó harcot* meghatározza. De a többi szerzőtől eltérően Madách a harc princípiumát az emberiség időfolyamába foglalja bele, és miközben a múlt legjellemzőbb lapjairól vett töredékeket s a jövő felé utaló prófétai megnyilatkozásokat sorakoztatja fel, a lobbanó villám fényénél valóságos világtörténelmet vetít elénk.“

Kiemeléseinkkel Goga szövegében az új értelmezésre utaló megállapításokat, megérzéseket kívántuk érzékeltetni, mert maga az előszó tömörítetten magában foglalja mindazokat a kérdéseket, amelyek körül a Goga-fordítással kortárs román Madách-értelmezések felsorakoznak. A Tragédiára reagáló román visszhangok nagy számát nem csupán a fordító személyében és a 30-as évek romániai irodalmi és közéletében elfoglalt helyében kell keresnünk, hanem magában a lefordított műben is, a benne felvetődő egyetemes érvényű és konkrét sorskérdésekben.

Az érdeklődést — I. Lupunak a Madách-centenáriumra írott cikke (*Adevărul literar și artistic*, 1923. január 24., augusztus 1.) után — a Tragédia-fordítás megjelenésekor a román kritika rangos felvonulása jelzi: E. Bucur (*Blajul*, 1935. 57—62.), G. Călinescu (*Adevărul literar și artistic*, 1935. 737.), I. Chinezu (*Gând românesc*, 1935. 172—175.), Al. Hodoș (*Revista fundărilor regale*, 1935. 400—413.), E. Jebeleanu (*Tara noastră*, 1934. december 25.), T. Murășanu (*Pagini literare*, 1935. 275—280.), O. Papadima (*Gândirea*, 1935. 274—276.), Z. Păclișanu (*Libertatea*, 1935. 1.), D. Smintinescu (*Tinerimea română*, 1935. 218.), Oct. Șuluțiu (*Familia*, 1934—35. 9.), P. I. Teodorescu (*Prometeu*, 1934—35. 11—12.). S a visszhang nem korlátozódik ennyire. Călinescu nagyszabású Eminescu-monográfiájában is visszatér a Madách—Eminescu párhuzam problémájára, Teodorescu *Cronici literare* című tanulmánykötetében (Brassó, 1935) foglalkozik újra Madách művével, s a *Neamul românesc literar*, Iorga lapja

még 1939-ben is közöl róla tanulmányt (Pálffy Endre: *Eminescu și Madách*. NRL, 1939. 11—12.).

Mindez elegendő e találkozás intenzitásának és dimenzióinak lemérésére.

Madách művében a román kritikusok is észreveszik a forradalmak és ellenforradalmak korának világnézeti és emberi problematikáját. „Az író — állapítja meg I. Lupu — olyan korban élt, amikor a francia forradalom eszméi behatoltak Közép-Európa országaiba, és ott szabadságharcokat hívtak életre, s a mű telítve van ezek eszméivel. Abban az időben a szocializmus reménységét még csak néhány — egy boldogabb világrendben reménykedő — idealista utópista álmódozása melengette, és úgy látszott, Schopenhauer pesszimizmusa hozza el az erkölcsi támaszt a romantikus lelkeknek, amelyek fájdalmasan ütköztek bele a valóság éles sziklacsúcaiba.“ A megfigyelés alapján véve helytálló, bár a szocializmus eszmevilágát más kritikusok szívesen kapcsolják — a falanszter-jelenet félreértelmezésével — a 30-as évek polgári világnézetében kialakult hamis szocializmus-képhez, s a schopenhaueri pesszimizmussal való kapcsolatot illetően itt legfeljebb analógiáról, de semmiképpen nem közvetlen eszmei kapcsolatról vagy hatásról beszélhetünk, hisz Madách műve előbb készült el annál, hogysen Schopenhauer filozófiája a forradalmak leverése után Európában divatossá lett volna. Érthető viszont, hogy az 1920-as és 30-as években született értelmezések már a schopenhaueri pesszimizmus felől visszapillantva, új forradalmak és új leveretetések élményeiből a valóságosnál nagyobb súlyt helyeznek a Tragédia „schopenhaueri“ vonatkozásaira.

A román Tragédia-értelmezések számára a központi — és sokoldalúan vitatott — kérdés a mű kor-feletti egyetemes emberi mondanivalója: optimizmusa vagy pesszimizmusa. I. Lupu 1923-as tanulmánya még a pesszimizmuson való diadalmaskodást érzi a Tragédia lényegének: „[Ádám], akit gyakran legyőz az ellenséges élet, s akinek szíve és értelme idegen az őt körülvevő világtól, az önnön szépségük által létező kitalálásokban nyer vigasztalást, amelyeket az elszenvedett fájdalom és a világosságot és gyógyítást hozó gondolatok anyagából gyúr össze... Nem az eszmény elérése tehát a legfőbb boldogság, ami értelmet ad az életnek, hanem maga a harc: az élet értelme a tökéletesedésre irányuló szüntelen törekvés.“ A mű megjelenésekor megszólaló kritikusok közül azonban már nem mindegyik jut el eddig a dialektikus értelmezésig. Octav Șuluțiu szerint Madách gondolatmenetének az eszkimó-jelenetnél kellene zárulnia, „a lezüllésnek ennél az apokaliptikus látomásánál, ahová a földi élet a naprendszer kialakulásának szakaszában eljut. Ide vezet a mű pesszimizista ritmusa, és nem az utolsó szín csorda-szellemű beletörődéséhez.“ S lényegében azonos — bár látszólag különböző — az az értelmezés is (E. Bucur), amely szerint „az emberi természet sohasem hazudtolja meg magát, s a világ teremtésétől kezdve egészen napjainkig Ádám, bár más-más alakot ölt, alapján véve végig ugyanaz a tehetetlen féreg marad s mellette a még tehetetlenebb Éva.“ Az érvelésének alátámasztására Madách leveléből is idéző kritikus a bukások során felülemelkedő bizakodásban egyszerűen az isteni kegyelem jelét látja. E. Bucur tévedése, hogy szem elől téveszti a Tragédia konkrét történetiségét, amely nemcsak a színek egy részének történelmi beágyazottságában, hanem a mű

egész tanulságában is megtalálható Madáchnál, s amelyre az Alexander Bernátra hivatkozó Ion Chinezu így figyelmeztet: „Tragédiájában Madách az emberi közösség történelmi önkifejeződésének folyamatát kísérte végig.“

Kétségtelen, hogy a Madách-értelmezéseket ez a történelmi beágyazottság segíti túl a leselkedő buktatókon, s tévútra vezet minden olyan kísérlet, amely az egyetemes emberit annak történelmi konkrétságából kiszakítva, pusztán spekulatív filozófiai úton próbálja meg belőle kibontani. Ezért juthat csak elvont formuláig Al. Hodoş, aki szerint a Tragédia „az emberiség átváltozásainak filozófiai értelmezése“, s aki az egymást követő történelmi színekben a történelmi körforgás-elmélet igazolását látja, amelyből a kiút: az isteni beavatkozás: „Mindegyik romboló kiábrándulás új eszmény megszületését kívánja, s minden beteljesült eszme új kiábrándulást hoz magával.“ Madách — mondja — úgy járt, mint a bűvészinas, aki szabadon bocsátotta a szellemeket, s már nem képes parancsolni nekik. „Ilyenformán Madách embere, az eleveelrendelés és a tökéletlenség áldozata, sohasem lesz képes arra, hogy kitapintható formákba öntse a lelkében élő vágyainak anyagtalán képét. Az emberiségnek ebben a megfékezhetetlen és megállás nélküli rohanásában a lét tökéletes formulája után, amely pedig nem más, mint az istenség -- íme ebben áll Az ember tragédiájának etikai-vallásos értelme.“ De megáll a látszat-megoldásoknál O. Papadima is, bár ő láthatóan ellensúlyozni akarja a szerinte is pesszimista végkövetkeztetést: „Madáchra nyomasztó súllyal nehezédhetett a felelősség, hogy ilyen hatalmas fájdalom-terhet helyezett az ember vállára. Hívhatta a legjobbak, a nála kevésbé józanok hite, eláraszthatták saját fiatalságának egykori álmai, bizakodásai az emberiség jövőjét illetően. Végül is bizonyára lerázta magáról — mint lázálmokat — saját valódi gondolatait: mindez csak álom volt... S mivel még most is a haladás hite éltette, a feloldhatatlannak látszó kérdést egészen ügyes kis alkuval zárta le: Ádámnak nem kell előre tudnia a sorsát.“

Az *ember tragédiája* román elemzői közül ebben a kérdésben P. I. Teodorescu, a brassói *Prometeu* cikkírója fogalmazza meg a Madáchéhoz legközelebb eső feleletet: „Ebben a műben — írja — az ember válaszút előtt áll: a kérdések és gondok nélküli életet válassza-e a Paradicsom mozdulatlan boldogságában, vagy pedig a harcot, a megismerés lejtőkkel és buktatókkal teli útján, mert ez a megismerés nem adja magát kétszen, hanem csak lassanként engedi magát meghódítani. Az ember... ezt a második utat választja.“

Bősegesen foglalkozik a korabeli román kritika *Az ember tragédiájának* ismeretében kézenfekvő két párhuzammal: a Tragédia és a *Faust*, illetve Madách és Eminescu párhuzamával. Általában a Tragédiát az emberiség létének értelmét fürkésző nagy világirodalmi alkotások: az *Oidipusz*, a *Hamlet*, a *Faust* (Al. Hodoş), a *Manfred* és a *Kain*, Shelley *Prométheusza*, Lamartine *Le chute d'un ange* című műve (P. I. Teodorescu), Hugo *Századok legendája*, sőt Miron Costin *Vieaşa lumii* című költeménye és D. Cantemir mellé (G. Călinescu) állítják, ha nem is részletesebb elemzés, hanem csak néhány utalás erejéig. Ezek a párhuzamok persze sokszor ötletszerűek, viszont kiemelkedik közülük az említett két párhuzam: a *Fausttal*, illetve Eminescu művével.

A Fausthoz való viszony sokat vitatott kérdésében a román elemzés *Az ember tragédiája* eredetiségére helyezi a hangsúlyt. Ion Chinezu a döntő különbséget abban látja, hogy „míg a Faustban Goethe a magányos egyén sorsát kutatja, addig a Tragédiában Madách az emberi közösség történelmi önkifejeződésének folyamatát kíséri végig... A Faust méreteit mélységben, a Tragédiáét szélességében mérhetjük.“ Majd Alexander Bernátra hivatkozva hozzáteszi: „A XVIII. század individualizmusa áll itt szemben a múlt század történelmi és közösségi értelmezésével.“

Călinescu cikkében szintén a Tragédiának erre a történelmi vonatkozására figyel fel: „A Faustból csak az emberi sors problémáit vette, azok tárgyalása azonban, a *Legende des Siècle*-hez hasonlóan, történelmi. Madách megformálásának vannak pesszimista vagy még inkább mizantróp színei, befejezése azonban egészen goethei: megismerkedünk az örök nőiességgel is, amely a fajfenntartás és a szerelem által a megmentést hozza.“

Al. Hodoş szintén nem egyes részletekben, hanem a koncepcióban lát hasonlóságot, amikor megállapítja: „Ugyanaz az összeütközés az elvont dolgok világa felé törekvés és a föld visszahúzó ereje között, mint a Faustban.“ Z. Păclişanu pedig az általa felsorolt fausti párhuzamok ellenére is hangsúlyozza a Tragédia önállóságát „a maradandó felfogásban“ éppúgy, mint „a géniusz csillogásában“.

A Madách—Eminescu rokonításnak — amely napjainkban elemző részletességgel Tudor Vianu tanulmányában elevenítődött fel —, láttuk, ott vannak a gyökerei Gogának Eminescuhoz kapcsolódó korai költészetében, olyannyira, hogy az egyenesen szövegszerű közelítésekre ad lehetőséget (pl. a londoni szín kórusának Goga-fordítása helyenként egészen a *Glosszát* idézi, amint erre annak idején már Gáldi László rámutatott). Mégis, a rokonítás indítékai többrétűek, kezdve költő-sorsuk külsőségeitől („Madách megjelenése a magyar irodalomban éppolyan csodálatos és érthetetlen, mint Eminescué a románban. Mindketten olyan időpontban bukkantak fel, amikor jelentkezésük nem látszott előkészítettnek, s egy olyan világban, amely nem értette meg őket igazán.“ — I. Lupu) s az európai romantikához kapcsolódásuk közösségétől az alaposabb összehasonlító elemzésből következő konklúzióig.

G. Călinescu szerint — aki nemcsak említett cikkében, hanem nagy Eminescu-monográfiájában is kitér Madách és Eminescu rokonságára (*Opera lui Eminescu* II. 118.) — az érintkezési pont az emberiség történetének végigtekintésében s az emberi lét értelmének fűrkészésében található meg. Ádám reinkarnációinak sorozata a *Sărmanul Dionis* című elbeszélésre emlékezteti, s Eminescu több művét, töredékét (*Memento mori*, *Egiptetul*, *Impărat și proletar*, *Rugăciunea unui dac*) a Tragédiához hasonló koncepcióban eltervezett mű töredékeinek érzi, amelyben — Madáchhoz hasonlóan — felbukkan a menny, Egyiptom, Athén, Róma, Prága és a francia forradalom is. (Az egyiptomi színhöz például az *Avatarurile faraonului Tla* című, Th. Gautier modorában írott novella-kísérletét kapcsolja.)

(Zárójelben említjük meg, hogy Gáldi László egy régebbi tanulmányában — *Madách és Eminescu*. Vasárnap, 1935. 17. — Călinescu megállapításaihoz kapcsolódva épp a lényeges ponton mutat ki különbséget:

míg Madách a mindig megújuló eszme útján kíséri végig az emberiség történetét, addig Eminescu képsorainak mindig visszatérő gondolata az emberi lét visszavonhatatlan mulandósága. Gáldi, egyes szembetűnő egyezésekre felfigyelve, azt a kérdést is felteszi, ismerhette-e Eminescu Madách művét? S válasza nem egyértelműen negatív: Eminescut baráti szálak fűzték Ioan Slavici-hoz, aki alaposan tájékozott volt a magyar kultúrában, s aki egyebek mellett a Tragédiát is megismertethette Erdélybe is ellátogató barátjával.)

O. Papadima Schopenhauer ismeretében érzi rokonnak Eminescu és Madách filozófiai alapállását. „A beteljesült álmom — állapítja meg — a porban vonszolta szárnyait. A kiábrándulás okozta megrázkódtatás volt az indítóoka Eminescu gyótródésának... S íme, ugyanez a keserű kiábrándultság, az emberi sorsnak ugyanez a nyugtalan fürkészése mutatkozik a magyar író művében is.“

Az értelmezéseket jórészt meghatározza a kor, amelyben születtek. Ez igazolódik a Tragédia román fogadtatásának, a Goga-féle fordítás kapcsán született írásoknak a vizsgálatából is. Az emberiség kérdéseivel vívódó román írók *Az ember tragédiáját* is a saját korukat nyugtalanító kérdések összefüggésében elemezték, s értelmezéseik pozitív vagy negatív elemeiben a két világháború közötti korszak megoldásra váró világnézeti-társadalmi kérdései tükröződtek. A küzdés értelmetlenségének riasztó pesszimizmusától a küzdelem és hit keresztényi értelmezésén át egészen az emberi haladásba vetett hit és az érte való küzdelem szépségének megvallásáig összességében és részleteiben önmagáról is vallott egy nemzedék a madáchi mű kapcsán. De éppen ez *Az ember tragédiája* egyetemes-ségének egyik bizonyítéka, hogy más korban, más történelmi körülmények között is alkalmat adott az embernek az önmagával való szembenézésre, élete értelmének, önmaga hivatásának konkrét felmérésére.

Nyilvánvaló tehát, hogy végső fokon nem a fordító Goga személye és társadalmi rangja hanem a tolmácsolt mű egyetemes emberi üzenete, korok fölött is érvényes és minden korban konkrétan időszerű mondanivalója volt az, amely ezt a román kritikai visszhangot keltette. *Az ember tragédiájának* 1935-ben ugyancsak időszerű mondanivalója — Eugen Jebeleanu szavait idézve — a „vergődő, de végig cselekvő ember“.

Szalay Lajos: Világtervezés (a Genезis-sorozatból, részlet)

